

Jure Ramšak*

Položaj vernih učiteljev v socialistični šoli v sedemdesetih letih

*Situation of Religious Teachers in the 1970s
under Socialism*

Izvleček

Vprašanje idejne podobe učitelja v socialistični šoli je bilo izpostavljeno že kmalu po drugi svetovni vojni, a nikoli ne dokončno razrešeno. Prispevek se ukvarja z razpravo, ki se je razplamtela v času ideološke zaostritve v sedemdesetih letih, ko je Zveza komunistov obračunala s konceptom t. i. nevtralne šole, a morala kljub temu kompromisno priznati objektivne okoliščine poznega socializma in si ni mogla privoščiti odkrite delitve državljanov na verne in neverne. Z rezultatom polemike, kjer so tako na strani zagovornikov vernikov kot na strani marksističnega establishmenta sodelovali visoko usposobljeni intelektualci, ni bila povsem zadovoljna nobena stran, na prikrito uveljavljanje komunističnega oblastnega monopola v šolskih zbornicah pa je kasneje opozorila tudi nastajajoča demokratična opozicija. Kljub vsemu pa so ugotovitve zlasti mlajše generacije sociologov religije pripomogle k spoznanju, da je bolj kot verska pomembna pedagoška pripadnost učiteljev.

Abstract

The issue of the ideological affiliation of teachers in socialist schools was brought up soon after World War Two, but never fully resolved. The article talks about the heated debate at the time of ideological escalations in the 1970s, when the League of Communists dealt a blow to the concept of ideologically neutral school, but still had to recognise as a compromise the reality of the late-Socialist period and could not afford an open division between religious and non-religious. The result of the debate, involving highly educated individuals, satisfied neither the advocates of the religious nor those on the side of the Marxist establishment. Later, the newly emerging democratic opposition also drew attention to the concealed establishment of a communist monopoly in staff rooms. Nevertheless, the findings of the younger generation of sociologists of religion in particular contributed to the recognition that the pedagogical skills of teachers was more important than their religious affiliation.

Ključne besede: socialistična šola, idejnost izobraževanja, RKC, verni učitelji, moralno-politični kriteriji

Key words: socialist school, ideologies of education, Roman Catholic Church, religious teachers, moral and political criteria

* dr. Jure Ramšak, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, e-pošta: jure.ramsak@zrs-kp.si

Uvod¹

Med *ideološkimi aparati države*, kot jih je definiral francoski marksistični filozof Louis Althusser, zaseda izobraževalni aparat s svojim vcepljanjem določene količine praktičnega znanja, zavitega v vladajočo ideologijo, v glave odraščajočih otrok bržkone ključno vlogo pri reprodukciji obstoječih razmerij v meščanski družbi. Svojega vodilnega položaja pa izobraževalni aparat z revolucionarnim prehodom v socialistično družbeno ureditev ni zapustil, ampak je bila glede na družbeno prakso, ko komunistična oblast praktično ni posegla v družinsko vzgojo, nanj naložena še večja teža pri ustvarjanju novega socialističnega človeka.²

Zavedajoč se pomena šole pri zavarovanju prehoda v komunizem, si je md. že Lenin zavzeto prizadeval za »revolucioniranje« izobraževanja v Sovjetski zvezi, koncept »idejnosti« vzgoje in izobraževanja v smislu politične vzgoje in privzgajanja komunističnega svetovnega nazora pa se je v sovjetski pedagogiki pojavil takoj po drugi svetovni vojni. Kmalu za tem je prodril tudi v jugoslovansko okolje, ki je tedaj pri vzpostavljanju socialističnega družbenega sistema še zvesto sledilo zgledom iz domovine socializma.³ Ideološki pritisk na izobraževalno dejavnost po prelomu s Sovjetsko zvezo ni popustil, pač pa se je v razmerju do religije še okrepil v začetku petdesetih let, kar je časovno sovpadalo z zaostrovanjem odnosov z Rimskokatoliško cerkvijo (RKC) in prekinitvijo diplomatskih stikov z Vatikanom decembra 1952.⁴

Po liberalizaciji jugoslovanskega socialističnega režima v šestdesetih letih in normalizaciji odnosov z RKC po sklenitvi t. i. Beograjskega protokola leta 1966 se je tudi odnos do vernikov občutno izboljšal, čeprav dosežena raven odnosov ni sledila ravni medinstitucionalne kooperacije med predstavniki verskih in posvetnih oblasti.⁵ Vprašanje ateizacije v javnih šolah se je tako izkazalo kot ena izmed najbolj problematičnih zadev, ki je omenjeni sporazum ni rešil po pričakovanjih Svetega sedeža.⁶ Javna polemika v zvezi z značajem šole v socialističnem sistemu in vloge marksizma pri vzgoji in izobraževanju mladine za življenje v samoupravnih družbi pa je v slovenskem prostoru po obdobju liberalizacije v šestdesetih letih spet nastopila z vso silo v času ideološke in politične zaostritve v sedemdesetih

1 Prispevek je deloma rezultat projekta J6-9353 Prepletanje med marksizmom in krščanstvom v Sloveniji, 1931–1991, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

2 Fuček, *Konsolidacija jugoslovanskega socializma*, str. 527.

3 Kodelja, *Laična šola*, str. 95.

4 O posledicah teh trenj na področju verskega in splošnega izobraževanja gl. Gabrič, *Katolištvo, socializem in netolerantnost* in isti, *Oblast in katoliško šolstvo*.

5 Alexander, *Church and State*, str. 246; Buchenau, *What Went Wrong?*.

6 Zrinščak, *Odnos Crkve i države*, str. 118. V času sklepanja Beograjskega protokola je problem svobode vesti in veroizpovedi v državnih šolah predstavljal eno izmed osrednjih točk razhajanja med pogajalci Jugoslavije in Svetega sedeža, ki so to vprašanje naposled izpostavili v ločeni verbalni noti, pred tem pa so bili zaradi njega celo pripravljeni odstopiti od celotnega sporazuma (Grgič, *Odnosi med Vatikanom in Jugoslavijo*, str. 67).

letih in imela konkretne posledice tudi na področju izobraževanja. Ker sem to teoretsko zelo bogato razpravo, ki se je osredinila predvsem na vlogo materialističnega svetovnega nazora (ateizma) pri formaciji šolajočih se otrok, že obdelal v okviru nekega drugega članka,⁷ se bom v nadaljevanju posvetil diskusijam o položaju vernikov na drugi strani katedra. Ker je precejšen del te razprave potekal javno, tj. prek objavljenih časopisnih in revijalnih člankov mlajše generacije teologov na eni in sociologov ter drugih marksističnih teoretikov na drugi strani, svoj prikaz močno naslanjam na tedanji tisk. V še večji meri pa se posvečam analizi arhivskih virov organov Zveze komunistov (ZK) Slovenije in Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL), skozi katere se razkriva kontroverzen poskus formuliranja položaja in pravic vernega učitelja v javni šoli, temelječ na nespremenjenih ideoloških predpostavkah do religije, a hkrati upoštevajoč princip vključenosti čim širšega kroga prebivalstva v delovanje samoupravne družbe, značilen za obdobje poznega socializma v Sloveniji.

Socialistično angažirana šola

Čeprav je bil do leta 1952 dopuščen verouk v javnih šolah, se je o vprašanju idejne podstatе šolskega pouka in osebnosti učiteljev začelo razpravljati že v prvih letih po drugi svetovni vojni, kar je sovpadalo s sporom z Informbirojem in zaostrovanjem odnosov s Katoliško cerkvijo oz. Vatikanom. A tako kot pozneje šolski odnos do religije ni postal docela enoznačen, prav tako ne obravnava vernih učiteljev, ampak je že v času poudarjenega centralizma bilo marsikaj odvisno od volje »lokalnih dejavnikov«, v prvi vrsti ravnateljev. Tudi s strani najvišjih predstavnikov oblasti so glede svetovnonazorskega profila učiteljev prihajale različne zahteve. Medtem ko so se iz ust ministra za prosveto Jožeta Potrča slišali pokroviteljski napotki, da naj se »tovariše, ki imajo še sami razne predsodke«, a sicer v duhu boja za socializem vestno uresničujejo učne načrte, sprejema razumevajoče, saj je vera zasebna zadeva in se nikogar ne sme žaliti v njegovih čustvih, je pedagoški teoretik Vlado Schmidt že leta 1948 pogojeval ustreznost šolske vzgoje s tem, da najprej učitelj sam usvoji marksistično filozofijo, kar se je v tistem času razumelo enako kot ponotranjenje marksistično-leninističnega svetovnega nazora.⁸

7 Gl. Ramšak, *Neutral, Atheist, or Antitheist?*. Čeprav so se med pedagoškimi strokovnjaki in delavci še vedno pojavljala stališča o nujnosti privzgajanja materialističnega svetovnega nazora kot integralnega dela šolske vzgoje, je nova generacija sociologov religije postopoma uveljavljala stališče o primarnosti izobraževanja marksizma kot teorije razumevanja in spreminjanja družbe, odločitev o vernosti pa naj bi bila prepuščena učencem samim. To stališče je prevzela tudi mlajša generacija partijskih politikov, ki je prihajala na čelu ZKS v osemdesetih letih, čeprav razmerje med vzgojo in ateizacijo ni nikoli postalo docela razčiščeno, čez žaljiv prikaz religije v šolskih učbenikih pa so imeli marsikaj pripomniti tudi tedanji vodilni teologi.

8 Šuštar, *Verouk v šoli*, str. 403.

Širšim časopisnim polemikam o položaju vernih učiteljev lahko sledimo od začetka petdesetih let, ko so v *Slovenskem poročevalcu* pisali o odpustu štirih, v cerkvi »kuhanih in pečenih« učiteljic. Ob vprašanju, ali lahko verni učitelji suvereno opravljajo zaupano jim nalogo, so se pojavila stališča, da četudi učijo v skladu z učnimi načrti, za tiste, ki se »predajajo naukom misticizma in mračnjaštvu, kakor jih to uči cerkev«, v bodoče ne bo mesta za katedri. S tem ko so učili nekaj (na dialektičnem materializmu utemeljeno znanost), s svojim osebnim zgledom pa počeli nekaj drugega (»demantirali sami sebe«), naj bi namreč nedopustno zavajali mladino. Vzporedno s takšnimi pamfleti pa so se že tedaj pojavili tudi kritični glasovi, kot tisti od socializmu naklonjenega teologa Janeza Janžekoviča, ki so javno opozarjali na kršitve načela svobode vesti in veroizpovedi.⁹

Zasebnost religije je sicer bila z ustavo zagotovljena kategorija, katere spoštovanje pa je s prekrivanjem državne in partijske oblasti po revolucionarnih spremembah postalo vprašljivo oz. je odnos do verskih skupnosti v socialističnih državah celo prešel v odkrito antireligijskega.¹⁰ Če naj bi bila po V. I. Leninu država v odnosu do religije nevtralna, pa to ni veljalo za partijo, ki se po njegovem ni smela lotevati obračuna na način meščanskega kulturnega boja, temveč taktično pristopiti k *ateistični propagandi*.¹¹ Ob tem je treba poudariti, da je bila za Marxa kritika religije sicer predpogoj katerekoli druge kritike in radikalne spremembe, a njeno ukinjanje za začetnika znanstvenega socializma ni bil cilj samo po sebi, ampak samodejna posledica odpravljanja odtujenega sveta. Njegov heglovsko profiliran postateizem je šele F. Engels zamenjal za materialistični ateizem, temelječ na Feuerbachovi prosvetiteljski kritiki religije, sklenila pa G. V. Plehanov in V. I. Lenin v Rusiji. S tem ko je slednji predručal Marxovo definicijo religije iz opija ljudstva v opij za ljudstvo, torej v instrument razrednega zatiranja v rokah vladajočega razreda, je odprl vrata aktivni borbi proti religiji kot enemu izmed glavnih ciljev boljševističnega gibanja, kar je v končni fazi pripeljalo do Stalinskega vulgarnega antiteizma.¹²

Slovenske partijske oblasti so v začetku petdesetih let že naglašale razliko med religijo in *klerikalizmom*, zaradi česar je načelnik agitpropa Boris Zihlerl junija 1952 v primeru omenjenih odpuščenih učiteljic hitel pojasnjevati, da ukrepi proti njim niso bili sprejeti zaradi njihove vernosti, ampak ker so tej pridale politično oznako oz. »antisocialistično akcijo«. Vladajoči režim je tako, soočen tudi s pomanjkanjem ustreznega pedagoškega kadra, vsaj formalno zagotovil enakost vernih in nevernih pedagogov, v konkretnih okoliščinah pa je odnos do njih velikokrat zavisel od ravnateljev in tistih izmed njihovih podrejenih, ki so imeli člansko izkaznico ZK. Čeprav so v zvezi z religijo ostala v veljavi »prosvetiteljska«

9 Režek, *Med resničnostjo in iluzijo*, str. 97.

10 Mojzes, *Religious Liberty*, str. 41.

11 Lenin, *Socializem in religija*, str. 25–26.

12 Kukoč, *Problem religije*, str. 70–71.

13 Režek, *Med resničnostjo in iluzijo*, str. 98.

načela iz programa ZK Jugoslavije iz leta 1958, kjer je pisalo, da se religija »poraja in ohranja v določenih zgodovinskih pogojih materialne in duhovne zaostalosti ljudi«,¹⁴ se prenašanje *marksistično-leninističnega humanizma* izza katedra v naslednjih letih in desetletjih nikoli ni dogajalo na način kot v Sovjetski zvezi, kjer so morali denimo učitelji obvezno obiskovati tečaje »znanstvenega ateizma« in pri pouku izvajati biološke, fizikalne in kemijske poskuse, da bi na takšen način dokazali neobstoja boga.¹⁵ A tudi za jugoslovanske učbenike sociologije, kjer je vprašanje religije najbolj prišlo do izraza, je bil po mnenju hrvaškega sociologa religije Esada Čimića sredi osemdesetih let značilen eklekticizem, v katerem so se prepletali prosvetljeteljstvo, borbeni ateizem, scientizem in samo v nekaterih primerih boljše ali slabše artikuliran humanistični pristop k religiji.¹⁶ Kar se tiče odnosa partije do religije, pa je njegov slovenski kolega Zdenko Roter že desetletje pred tem ugotavljal, da se v okviru »idejno-političnega tipa« partijske politike do religije, značilnega za ZK, še vedno pojavljal tudi t. i. institucionalizirani ateizem, katerega privrženci so zagovarjali, da je treba šole vseh vrst in vseh ravni spremeniti tudi v učilnice ateizma.¹⁷

Da je v šolskih zbornicah in tudi med strokovnjaki na vodilnih mestih v pedagoških institucijah bilo tedaj še veliko "sektašev", je na zaprti seji Predsedstva SR Slovenije leta 1977 priznal tudi predsednik republiške konference SZDL in eden izmed glavnih partijskih odločevalcev v Sloveniji Mitja Ribičič,¹⁸ uradno pa so oblasti zavračale očitke, da je vernikom kakorkoli onemogočena svobodna izbira in opravljanje poklica. To vprašanje se ni postavljalo samo v zvezi s pedagoškimi poklici, ampak tudi na splošno v zvezi z zasedbo vseh strokovnih in vodilnih položajev, le da so bili učitelji zaradi svoje številnosti še posebej izpostavljena skupina. Za predstavnike vladajočega režima, ki se je bolj kot na načela laične pravne države in priporočila iz akademskih krogov oziral na pritiske mednarodne javnosti in Vatikana,¹⁹ je bila kritika posameznih pojavov ali celo sistemske diskriminacije zelo kočljivo vprašanje, ki so se ga v javnosti raje izognili. Posledično je tudi pismo, ki ga je leta 1974 na časopis Delo naslovil kritični intelektualec Vinko Ošlak in v njem z ostrim tonom zapisal, da je »pri nas odločitev za katerikoli nemarksistični filozofski nazor usodna politična odločitev. Zadnje čase kristjan skoraj ne more več biti prosvetni delavec, nikoli komandir milice, sindikalist, SZDL-jevec, ne predsednik občine, ne ravnatelj gimnazije, ne oficir JNA, ne predsednik republike. ... Pa je lahko kristjan prav fanatičen borec za delavske pravice, za samoupravljanje, iz časopisnega uredništva namesto do tiskarskih strojev priromalo le do centralnega komiteja slovenske ZK, pa še tam mu niso posvetili potrebne pozornosti.²⁰

14 Sedmi kongres ZKJ, str. 479–480.

15 Froggatt, *Renouncing Dogma*, str. 260–262.

16 Čimić, *Dogma i sloboda*, str. 101.

17 Roter, *Katoliška cerkev in država*, str. 234.

18 ARS, AS 1944, šk. 34, Zapisnik 47. seje Predsedstva SR Slovenije, 24. 6. 1977, str. 18.

19 Roter, *Konec nekega obdobja*, str. 269.

20 ARS, AS 1592, šk. 9, Vinko Ošlak: *Malleus maleficarum...*, 24. 11. 1974.

Ošlak je ogorčenje nad sistemskim odpiranjem vernikov od vodilnih položajev v jugoslovanski socialistični družbi izražal v času, ko je bil v Sloveniji na vrhuncu obračun z »liberalizmom«, ki po mnenju konservativnega krila ZK Slovenije ni zajel samo vodilnih političnih in gospodarskih struktur, ampak tudi področje kulture in izobraževanja.²¹ Kampanja zaostrenega razrednega kurza je tako v začetku sedemdesetih let znova naplavila tudi vprašanje idejnosti šolskega pouka, za katerega so trdili, da je v letih pred tem popustil pod pozitivističnimi in tehnokratskimi težnjami po »idejno nevtralni« šoli in v katerega je skušala s poskusom umika historičnega materializma in relativizacije negativne podobe njene zgodovine in družbenega nauka poseči tudi RKC. Nasproti temu so odgovorni za ideološko delo postavili koncept »socialistično angažirane« šole, katere obrise je začrtala 19. seja CK ZKS v začetku leta 1971 in dokument Skupščine SRS o idejni usmerjenosti vzgoje in izobraževanja. Po 25. seji CK ZKS v začetku leta 1972 je bil z mesta direktorja Pedagoškega inštituta odstavljen zagovornik idejno pluralne šole Franc Pediček.²² Kadrovske spremembe so poleg Pedagoškega inštituta oplazile tudi Zvezo pedagoških društev ter nekaj učiteljev, ki se niso »želeli odreči propagiranju svojega idealističnega svetovnega nazora s klerikalnih, pa tudi drugih socializmu sovražnih ideoloških osnov«, nadaljnjo »diferenciacijo« med učitelji pa je preprečilo izrazito kadrovsko pomanjkanje. Intenzivna politika vključevanja pedagoškega kadra v ZK je učinkovala v dejstvu, da se je v enem letu po znanem Titovem in Dolančevem pismu vsem jugoslovanskim komunistom iz novembra 1972 število učiteljev in profesorjev – članov ZK povečalo kar za 550, kar je pomenilo, da je bilo konec leta 1973 v edino politično organizacijo v državi vključena dobra petina vsega pedagoškega kadra.²³

»Ali je lahko verni učitelj vzgojno prepričljiv?«

Leta 1974 je bilo mogoče v razpravah na Marksističnem centru kot glavnem teoretskem zaledju centralnega komiteja ZK Slovenije slišati precej nestrpne izjave o vernih učiteljih, ki da so v izrazito vprašljivi moralni poziciji, kot se je izrazil sociolog in filozof Vlado Sruk, in pri tem brez ovinkarjenja priznal, da šola posreduje mnogo premalo ateistične idejne naravnosti.²⁴ Znani pedagog Franc Strmčnik se je distanciral od političnih izjav iz časa partijskega »liberalizma« in kot napačno izpostavil stališče, da lahko verni učitelj vestno opravlja svoje naloge. Po njegovem si je bilo na osnovi predpostavke, da je osnova učiteljeve »impre-

21 Repe, »Liberalizem« v Sloveniji; Ramšak, *Restavracija diktature*.

22 ARS, AS 1589/IV, šk. 20, Poročilo o delu Centralnega komiteja ZKS med 3. in 4. sejo Zveze komunistov Slovenije, str. 45.

23 Ibid., str. 67–69.

24 ARS, AS 1592, šk. 5, Razgovor v zadevi odprtega pisma jugoslovanske škofovske konference, 16. 1. 1974, str. 28.

sivnosti» svetovni nazor, namreč težko predstavljati, da bi učitelj z drugačnim svetovnim nazorom vzgajal v marksističnem svetovnonazorskem duhu in marksističnem znanstvenem pogledu na svet. Veliko število vernih učiteljev, ki so v tem času še opravljali svoj poklic, pa je po njegovem prepričanju lahko vztrajalo in ne prihajalo v konflikt samih s sabo samo zaradi tega, ker je bila usmerjenost izobraževanja še vedno preveč neangažirana, pozitivistična in apolitična.²⁵

Vendarle pa so nenehna opozorila o primerih diskriminacije – na nesprejemljivost grožnje z odpustom iz službe za verne učitelje ob siceršnji strokovnosti in zavzetosti so v poslanici leta 1973 opomnili tudi jugoslovanski škofje – postavila vprašanje vernih učiteljev na agendo razprav republiške konference SZDL kot družbeno-politične organizacije, ki je obravnavala najširše sklope javnih vprašanj. Zgoraj predstavljena skrajna mnenja so bila odrinjena na rob in o nesprejemljivosti vernih učiteljev vsepovprek je bilo vedno manj govora. V internih pogovorih je bilo predstavljeno stališče, da je treba ločiti med vernimi učitelji, ki sprejemajo samoupravni socializem in le privatno gojijo verska čustva, in tistimi, ki javno nastopajo kot verniki ali so celo člani laiškega apostolata. Slednji so namreč v očeh tedanjega establishmenta dajali svojim učencem nesprejemljiv dvojni vzor.²⁶

Počasi pa so se tudi na predsedstvu centralnega komiteja ZK Slovenije nekoliko omehčali in osmislili spoznanje, da veliko večji problem kot verni učitelji za posredovanje socialističnih vrednot predstavljajo indiferentni učitelji, ki ne vzgajajo v nobeni smeri, kot je izpostavil leta 1979 Franc Šetinc. Prisotnost vernih učiteljev je bila po njegovem pač dejstvo, ki ga ni bilo mogoče odpraviti s sektaškimi pregoni, saj so vendarle lahko ustrezno znanstveno in zavzeto socialistično poučevali večino predmetov »razen verjetno novega predmeta samoupravljanje s temelji marksizma«. ²⁷ Temu mnenju je pritegnil tudi pripadnik konservativne struje znotraj ZK Vinko Hafner, ki pa je ob tem naznanil tudi malo bolj prikrito agendo, po kateri bi morala partija delovati v smeri, »da bodo naši pedagoški kadri v vse večji in večji meri osvajali marksizem kot podlago svojemu delovanju«. »Mislim pa,« je razpredal naprej, »da je tudi veren učitelj, veren pedagog lahko dober učitelj na področju eksaktnih ved ..., medtem ko pa družboslovne vede, zlasti filozofija, sociologija, zgodovina – to poudarjam posebej še zato, ker je precej sedanjih zgodovinarjev vernih učiteljev – to pa so področja, kjer bi se morali mi truditi, da jih predavajo vse bolj in bolj marksisti.« ²⁸ Za doseganje tega cilja konec sedemdesetih let pa nekako ni več prišla v poštev »prevzgoja« na način, da bi moral posameznik, če ne bi želel biti odstranjen iz pedagoškega procesa, izbrisati »nemarksistični« del svoje osebnosti, kot so še v začetku tega desetletja želeli uveljavljati »družbe-

25 Ibid., str. 29–31.

26 ARS, AS 1589/IV, šk. 328, Rado Jan: Zveza komunistov in učitelj – vernik, 26. 6. 1976, str. 4.

27 ARS, AS 1589/IV, šk. 450, Magnetogram 15. seje predsedstva CK ZKS, 5. 2. 1979, str. 5/2 MJ, 6/IJ.

28 Ibid., 23/1 IJ, 23/2 IJ.

ni zakon« nekateri člani centralnega komiteja.²⁹ Hkrati pa je selektivno vodenje kadrovske politike ostalo sprejemljiv način izbiranja idejno ustrezno naravnanih učiteljev za poučevanje ideološko najbolj izpostavljenih predmetov.³⁰

»Učitelja ne merimo po merilih teizma oz. ateizma«

Dileme o položaju vernega učitelja naj bi bile dokončno rešene z dokumentom z naslovom *Socialistična samoupravna družba – učitelj (verniki) in šola*, ki ga je SZDL sprejela februarja 1977 in v katerem ni bilo zapisanih posebnih novosti v odnosu do vernikov, ampak so bile poudarjene nekatere stalnice politike ZK v kombinaciji z ustavnimi klavzulami o svoboščinah in pravicah. Poudarjeno je bilo splošno načelo, da mora biti pouk znanstven in vzgoja socialistična, pri čemer ni bila naloga šole, da bi reševala metafizična (neizkustvena) vprašanja, kot so vprašanja o obstoju ali neobstoju boga. Glede vrednotenja religije, o čemer se je kmalu zatem odprla nova polemika, je bilo zapisano, da so tudi religije kot družbeni pojav in njihov zgodovinski razvoj ter pomen predmet »znanstvene« šolske obravnave in je šola dolžna seznaniti o njihovem in cerkvenem vplivu na družbena področja v preteklosti in sedanjosti, zlasti glede vprašanja razrednih bojev. Zavrnjene so bile trditve o antiteistični šoli, saj niti politični program ZK ni opredeljeval borbe proti religijam. V dokumentu je bila posebej poudarjena svobodna in neovirana možnost obiskovanja verouka, kar je bilo sicer že znano, a kot so zapisali, v praksi premalo uveljavljeno določilo.

Normativi o učitelju so opredeljevali, da lahko svojo družbeno vlogo uresničuje le, »če idejnost njegovega dela ni nasprotna znanstvenim spoznanjem in če je zavzet za socialistične samoupravne družbenoekonomske odnose v teoriji in praksi, tako v šoli kot izven nje«. Verni učitelj, ki je bil prepričan, da lahko »spravlja v sklad svojo religioznost in znanost«, je lahko »na lastno odgovornost živel v protislovju«, kar pa ni smelo vplivati na socialistično usmerjenost pouka. Nasprotno je bilo za tiste, ki tej zahtevi socialistične družbe niso bili kos in so menili, da so ravnali zoper svojo vest ter se čutili dolžne nastopati kot »posredniki katerekoli v bistvu protisamoupravne in protisocialistično-humanistične težnje«, predvideno, da zaradi neuresničevanja družbeno opredeljenih učno-vzgojnih smotrov prostovoljno oz. na zahtevo izobraževalnega zavoda zamenjajo svoj poklic s poklicem, ki ni terjal takšne idejne in družbene angažiranosti.³¹

Za Janeza Janžekoviča, ki je bil takrat član Koordinacijskega odbora za urejanje odnosov med Cerkvijo in samoupravno družbo pri SZDL, je bila v dokumentu

²⁹ Hribar, *Izganjanje hudiča*, 1309.

³⁰ ARS, AS 1589/IV, šk. 295, Franc Šetinc: Nekater tendence v Rimskokatoliški cerkvi in naš odnos do njih (seminar za sekretarje komitejev občinskih in medobčinskih svetov ZKS), 19. 12. 1978, str. 6.

³¹ ARS, AS 537, šk. 1096, Socialistična samoupravna družba – učitelj (verniki) in šola, 14. 2. 1977.

pomembna uradna konstatacija, da so verniki in ateisti enakopravni in da šola ne rešuje vprašanj o obstoju ali neobstoju boga.³² Janžekoviču se je rešitev, navedena v dokumentu, kazala kot korak v smeri njegovega zavzemanja za ločitev materializma kot izkustvenega nauka (politična ekonomija) in materializma kot filozofije (ateizem). Zavedal se je, da obstajajo med posamezniki iz pedagoške sfere tudi drugačni pogledi, pa vendarle je na predavanju na teološkem tečaju za študente in izobražence, kjer so tedaj odmevale že precej ostre besede na račun ZK, izpostavil napredek v odnosu slovenske partije do vernikov. Takšen razvoj dogodkov je Janžekoviča navajal na apel vernikom, naj se kot državljani socialistične domovine za svoje pravice zavzemajo strpno in naj pri tem nikakor ne zbuja vtisa klerikalizma.³³ Zmerni komunisti, kot Milan Kučan in tudi Mitja Ribičič, so ob izidu dokumenta SZDL izrazili pričakovanje, da bo jasneje začrtana smer odnosa do vprašanja vernikov v šolskem sistemu iz javnega diskurza izločila sektaše med komunisti in klerikalce med verniki, hkrati pa bodo podlaga za reakcijo ob kršenju ustavnih določil.³⁴

Vsi vpleteni na strani partije pa niso delili mnenja z vodstvom SZDL. Že omenjeni France Strmčnik je izrazil popolnoma odklonilno stališče in s tem pokazal, da so tudi med partijskimi teoretiki obstajali (in prišli v javnost) različni pogledi tudi na tako občutljiva vprašanja, kot je bil odnos ZK do verne populacije. Profesor na Pedagoški fakulteti ni popustil pri svojem prepričanju, da je znanstvenost pouka bistveno povezana z dosledno interpretacijo dialektičnega materializma kot metode zgodovinske in materialistične dialektike ter kritičnega znanstvenega pogleda na svet. Dialoško naravnani teoretiki in snovalci politike na SZDL so po njegovem na to pozabili in si privoščili napačne ali samo pogojno resnične izjave, češ *»da religioznost učitelja ni nujno ovira za marksistično angažirano šolo«* in *»da je bistvo marksizma v njegovih socialnih in humanističnih dimenzijah, ne pa v njegovih materialističnih razlagah sveta«*, kot je trdil denimo dialoško naravnani sociolog religije Marko Kerševan. *»Razdvajanje induktivnega in deduktivnega mišljenja pomeni hkrati tudi razdvajanje znanosti in filozofije, znanosti in ideologije, kar nujno vodi v pozitivizem, torej stran od naših marksističnih vzgojnih smotrov, ki zahtevajo da razvija šola učencem marksistični model znanstvenega mišljenja«*, je bil odločen Strmčnik in od tod povlekel tudi neizprosne posledice za položaj vernega (*»filozofsko idealistično zavzetega in versko institucionalno vezanega«*) učitelja: *»Njeno poslanstvo [šole, op. J. R.] načeloma ni združljivo z idealistično opredeljenim in religioznim učiteljem. Neresno, oportunistično in samovarajoče je pričakovanje, da bi bil religiozni učitelj kos tem nalogam pouka in da je možno zreducirati njegove konflikte med lastno idealistično usmerjenostjo in*

32 ARS, AS 537, šk. 1099, Zapisnik seje koordinacijskega odbora za urejanje odnosov med samoupravno družbo in Cerkvijo, 17. 3. 1977, str. 16.

33 Janžekovič, *Verni učitelj*, str. 191, 198.

34 ARS, AS 537, šk. 1099, Zapisnik seje koordinacijskega odbora za urejanje odnosov med samoupravno družbo in Cerkvijo, 17. 3. 1977, str. 31–33.

materialističnim značajem pouka na vprašanje njegove osebne vesti in poštenja. To so sofisticirane rešitve.« Odgovor na vprašanje, kaj z vernimi učitelji v šolah, zato po njegovem ni bil v kompromisarski »otopitvi materialistične poante marksizma«, ampak bi bilo treba na dolgi rok zastaviti selektivno kadrovske politiko, v skladu s katero bi »idealistično opredeljenim« mladim ljudem odsvetovali odločitev za pedagoški poklic. Pri aktivnih vernih učiteljih pa bi morali odgovorni imeti pred očmi, da zaradi svoje religioznosti ne zmorejo vseh marksističnih in izobraževalnih nalog ter se v najboljšem primeru omejijo na nevtralno razlago.³⁵

Strmčnikova radikalna drža ni ostala spregledana v katoliškem tisku. V osrednjem verskem listu *Družina* so zapisali, da bi verniki v primeru odvrnitve od pedagoškega poklica postali državljani druge kategorije, brž ko pa bi nad tem javno potožili, pa bi bili označeni za klerikalce. Po njihovem je šlo za jasen primer sektašenja in teptanja po pravicah otrok vernih staršev, ki morajo obiskovati za vse obvezno javno šolo.³⁶ V tedniku *Družina* se je leta 1979 glede problematike marksizma v šoli oglasil tedaj zelo aktivni teolog Franc Perko, ki pa ni komentiral Strmčnikovih stališč, ampak se je postavil po robu SZDL-jevski izpeljavi rešitve v celoti. Perko je ponovil že znane trditve, da znanstvenega nazora v pravem pomenu besede ni. Dokument SZDL je bil zato po njegovem kontradiktoren, saj se vprašanje, ali je še tako goreč vernik lahko učitelj, sploh ne bi smelo postavljati. Podčrtal je, da gre za »idejni totalitarizem«, ki se je najbolj odražal ravno na šolskem področju. Nove dokaze za uradno ateizacijo in nastrojenost proti religiji je našel v publikacijah Zavoda za šolstvo, kjer je bilo še leta 1978 v nasprotju z izjavo SZDL zapisano, da je vera negativen in socializmu sovražen pojav, ki se uvršča ob bok moralni degradiranosti in nagnjenosti k drogam. V socializmu kot vmesnem procesu je bila zato po Perku ključnega pomena subtilna vzgoja in prevzgoja, oprta na psihološke zakone. Podobno so tudi novi zakon o usmerjenem izobraževanju v javnosti razumeli kot »oblikovanje dialektičnega mišljenja in marksističnega pogleda na svet«. Perko je sicer še vedno dopuščal marksizem kot eno izmed znanstvenih razlag sveta, ki bi ga verniki v vzgojno-izobraževalnem procesu lahko sprejeli, če bi presegel ateizem, kot so nakazovali tudi nekateri jugoslovanski marksisti.³⁷

Z veliko večjo naklonjenostjo do marksistične podstat izobraževanja je stališče SZDL sprejel utemeljitelj »socialistične teologije«, mariborski pomožni škof Vekoslav Grmič. Osebne razklanosti, o katerem je bilo govora v dokumentu, pri vernikih ni zaznal, saj ni videl ovire v razlaganju znanstveno dognanih marksističnih pogledov na religijo in hkratnem vztrajanju pri prepričanju, da gre le za del resnice.³⁸ Izpričana Strmčnikova nestrpna stališča so celo tega najbolj zavzetega

35 Strmčnik, *Marksistična izhodišča*, str. 483–484.

36 *Razpeti med šolo*, str. 3.

37 Perko, *Marksizem v šoli*, str. 7–8.

38 Grmič, *Kakšen naj bo učitelj*, str. 243.

socialista v vodstvu RKC v Sloveniji, ki je domala v vseh pomembnih vprašanjih zagovarjal politiko ZK, napeljala do protesta, ko se je vprašal, ali takšni pogledi ne spodkopavajo temeljev samoupravljanja in ne teptajo ustavno zagotovljene pravice državljanov. Ob tem je Strmčnika pobaral, ali ne gre celo za integralistično tezo, da je biti Jugoslovan ali Slovenec isto kot biti marksist. Strmčniku je očital tudi, da je tisto, kar on razlaga za religijo, dejansko praznoverje in magija, medtem ko religija v resnici tudi priznava vzročnost in zakonitost v svetu. Grmič je opozoril, da je Strmčnikovo izpeljevanje odnosa do vernih učiteljev in značaja šole ne le v nasprotju z dokumentom SZDL in izjavami vodstva ZK, ampak je njihova nevarnost – prvič v smislu spodbujanja nasprotnikov socializma, ki se skrivajo za svojo vernostjo, drugič pa pomeni takšna indoktrinacija določenega svetovnega nazora skoraj isto kakor izpodkopavanje njegovih temeljev z absolutno kontraproduktivnim učinkom.³⁹

Pomislike, ki so ob skrajnih Strmčnikovih stališčih navdajali Grmiča, so očitno sprejeli tudi na Marksističnem centru pri centralnem komiteju ZK. Po polemiki, ki je sledila objavi dokumenta SZDL, so leta 1979 organizirali ponovno razpravo o tej problematiki in poudarili, da revizija stališč SZDL ne pride v poštev, temveč je treba zapisana določila utrditi še v praksi. Tam je bil splošni odnos do verujočih, kot so priznali razpravljavci, še vedno na ravni predvojnega spopada liberalcev in klerikalcev.⁴⁰ Polemika o položaju vernega učitelja je bila znak še naprej prisotnega boja med religijo in državo na področju šolstva, kar je bil po njihovem znak etatizacije šolstva, ki bi jo bilo treba premagati in dosledno uveljaviti samoupravna razmerja. Etatistični princip so namreč povezali z abstraktnim antiteizmom, ki bi ga bilo treba v dokaz, da vernost nikakor ne onemogoča zavzetosti za revolucionarno družbeno dejavnost, dokončno preseči. Še več: »O nepremostljivem nasprotju med marksizmom in vernostjo lahko govorimo le, če pojmujeemo marksizem kot zaključen metafizično-materialistični svetovni nazor, če ne upoštevamo, da je za marksizem ključnega pomena teoretsko formuliran proces osvobajanja delovnih ljudi, proces preraščanja razredne družbe in vseh oblik odtujitve. Tako vzeto pa je že socialna vsebina samih evangelijev nedvomno bližja socializmu kot pa kapitalizmu.«⁴¹ Zaradi vsega naštetega bi bil odpust vernih učiteljev z njihovih delovnih mest ravno nasprotni dokaz splošno sprejetim principom, da religija ni ovira pri socialističnem angažiranju vernih državljanov.

V zvezi s tem so vodilni teoretiki na področju filozofije in sociologije opozorili, da se je marksizem prevečkrat pojmoval kot svetovni nazor, ne pa kot revolucionarna kritična misel. Zaradi tega ga je treba v šoli tolmačiti kot teoretski okvir socialistične samoupravne preobrazbe, ne pa kot religiji konkurenčen

³⁹ Grmič, *Marksistična izhodišča*, 447–448.

⁴⁰ ARS, AS 1592, šk. 70, Poročilo o razgovoru »Nekatera aktualna vprašanja idejne usmerjenosti šole v naši družbi«, 12. 1. 1979, str. 5.

⁴¹ Ibid., str. 6.

splošni dialektično materialistični svetovni nazor. Religijo je pač primerno prikazovati v zgodovinskih okoliščinah, ne pa zapadati v frontalni napad nanjo, ki je bil tedaj v šolah še dokaj pogost.⁴²

Komunisti nikakor niso revidirali svojega temeljnega odnosa do religije oz. v tem primeru do religioznosti učencev. Zanje je ostala oblika odtujenosti in je predstavljala, kot je priznal funkcionar Rado Jan, lakmusov papir, ki kaže stopnjo uspešnosti ali neuspešnosti spoznavanja s socialističnimi samoupravnimi odnosi v šoli in širše v družbi.⁴³ Zaključki razprave o položaju vernih učiteljev in učencev so se približevali izvornemu Marxovemu prepričanju, ki ga je že nekaj let prej izrekel Franc Šetinc, in sicer, da bo religijo možno odpraviti na dolgi rok na način, da se odpravijo razlogi zanj, vendar pa morata biti do takrat teist in ateist enakopravna.⁴⁴ Podana so bila formalna zagotovila, da šola ne posreduje nikakršnega privilegiranega nazora, ampak je ta šele plod učenčeve svobodne izbire. Kako naj učitelji (komunisti) vplivajo na to izbiro, je sicer ostalo del prikrite strategije, ki so jo teologi kaj kmalu pričeli z vso silovitostjo problematizirati, pa vendarle je vladajoči režim do konca sedemdesetih let vernikom vsaj formalno priznal tisto, kar so si Grmič in njegovi somišljeniki tako zelo prizadevali dokazati: da je lahko tudi veren državljani polnokrven in polnopraven samoupravljaec.

Sklep

Polemika o položaju vernega učitelja v socialistični šoli, ki smo si jo ogledali v prispevku, zelo dobro odslikava logiko delovanja poznega socialističnega režima v Sloveniji. Ne le v primerjavi s Sovjetsko zvezo in vzhodnoevropskimi socialističnimi državami,⁴⁵ ampak tudi glede na povojno obdobje pri nas, ne moremo spregledati težnje k liberalizaciji in namena oblasti, da bi v mehanizme delovanja samoupravne družbe vključile čim širši krog državljanov, tudi vernikov. Režim je bil zato pripravljen sklepati mnoge kompromise, kar pa se je nekoliko manj odražalo na področju verske politike. Če so bili odnosi z vodstvom RKC kot največje verske skupnosti kooperativni in marsikdaj celo partnerski, je imel režim precej večjo težavo pri redefiniciji svojih ideoloških izhodišč glede razumevanja religijskega fenomena pri širši populaciji, kjer je v nasprotju z zahodnoevropskimi partijami vse do konca osemdesetih let vztrajal pri ključnih leninističnih postavkah v zvezi s tem.

Tovrstna politika ni bila samo rezultat dogmatične ideologije, ki se je sicer vsaj od konca sedemdesetih let že soočala s kritikami iz vrst marksistič-

42 Ibid., str. 2.

43 Ibid., Uvodna beseda tov. Rada Jana, str. 3.

44 ARS, AS 1589/IV, šk. 291, Seminar za sekretarje komitejev občinskih konferenc in medobčinskih svetov ZKS, str. 4/8.

45 Cf. Luehrman, *Secularism Soviet Style*.

nih teoretikov,⁴⁶ ampak tudi logike oblastnega monopola, ki ga je partija pred konkurenčnimi (socialistično usmerjenimi) silami vzdrževala na osnovi zapovedanega ateizma. Zanašanje na položaj družbenega hegemonja je partijo vodilo tudi v to, da je strožje ideološke pogoje glede zasedbe pedagoških mest postavljala predvsem na srednji (gimnazije) in univerzitetni ravni izobraževanja.⁴⁷ Pri osnovnošolskih učiteljih je kot ne preveč problematično prepoznala dejstvo, da je med njimi približno tolikšen delež vernikov kot v splošni populaciji. Spričo tega so se konservativnejši člani njenega establishmenta zavzemali, da je treba vsaj pri družboslovnih predmetih, ki so najbolj vplivali na svetovnonazorsko formacijo mladih državljanov, nastaviti idejno primerne učitelje, ni pa bilo do konca sedemdesetih let več nobenega dvoma, da verni učitelji v celoti ne bi smeli opravljati pedagoškega poklica.

Takšno stališče se je sicer tudi še zelo pozno pojavljalo pri nekaterih strokovnjakih na področju pedagogike, a med partijskim vodstvom ni imelo podpore. Slednji so svoje kontroverzne formulacije o enakopravnem položaju vernega učitelja, če je ta le bil »sposoben iskreno in prepričljivo razpravljati v socialističnem duhu«, opravičevali z dolgoročno politiko sodelovanja z verskimi množicami, ki jo je slovenska partija gojila že od predvojnega časa, Kardeljev »pluralizem samoupravnih interesov« pa še okrepil.⁴⁸ V tej ohlapni definiciji socializma je bil tako prostor tudi za verne učitelje, ki so jim celo priznavali, da lahko svoje delo opravljajo bolj zavzeto kot, po Šetinčevih besedah, neverni »demagogi na nizki strokovni ravni«.⁴⁹ Omenjene definicije so konec sedemdesetih let precej zadovoljile tiste teologe, ki so načeloma sprejemali socialistično ureditev, a se v vseh letih po drugi svetovni vojni borili za večjo enakopravnost vernikov. Njihovi bolj kritični kolegi, pa tudi porajajoča se opozicijska gibanja pa so v njej prepoznavali kontinuiran monopol socialističnega režima nad celotno družbo. Za celovitejši odgovor, v kolikšni meri so ga občutili verni posamezniki v šolskih zbornicah tudi v zadnjih desetletjih in letih pred dokončnim propadom režima konec osemdesetih let, pa bi bila potrebna še mnogo širša kvalitativno zasnovana raziskava, kot je bil pričujoči poskus načelne opredelitve položaja vernega učitelja v socialistični šoli.

Povzetek

V okviru problematičnega odnosa med religijo in socialističnim sistemom, kot smo ga poznali v Jugoslaviji, je bilo vprašanje položaja vernih učiteljev izpostavljeno že v zgodnjem povojnem obdobju, znova pa je prišlo v ospredje v času zaostritev zahtev po marksistični idejnosti šolskega pouka v sedemdesetih

46 Roter, *Padle maske*, str. 358.

47 Hribar, *Izganjanje hudiča*, 1309.

48 ARS, *Nekatere tendence*, str. 6.

49 Ibid., str. 6.

letih. Tedaj se je v najvišjih političnih forumih, v SZDL in tudi v tisku razvila ostra polemika, v kateri so sodelovali marksistični teoretiki in najvišji politični predstavniki (M. Kučan, F. Šetinc) na eni in ugledni teologi (F. Perko, V. Grmič, J. Janžekovič) na drugi strani, kasneje pa se je vanjo ključila tudi nastajajoča intelektualna opozicija. Prispevek na podlagi arhivskih virov partijskih organov, SZDL in tedanjega časopisnega tiska najprej na teoretskem nivoju analizira vztrajanje pri leninističnem konceptu vzgoje in izobraževanja, ki se ni skladal z načeli samoupravljanja in je izkazoval velik demokratični deficit, na kar so opozarjali predstavniki RKC, pa tudi nekateri dialoško naravnani sociologi religije. Temu sledi prikaz poskusa političnega formuliranja položaja in pravic vernega učitelja v javni šoli, ki je temeljil na omenjeni ideološki predpostavki, a kljub temu v duhu poznega jugoslovanskega socializma skušal vključiti tudi vernike v vrste podpornikov samoupravne ureditve.

Viri in literatura

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

AS 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, 1945–1990.

AS 1589/IV, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, 1945–1990.

AS 1592, Marksistični center Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, 1959–1989.

AS 1944, Predsedstvo Republike Slovenije, 1974–1992.

Časopisni viri

Grmič, Vekoslav, »Kakšen naj bo učitelj«, *Znamenje* 3, 1977, str. 242–244.

Grmič, Vekoslav, »Marksistična izhodišča osnovne šole«, *Znamenje* 5, 1978, str. 447–448.

Hribar, Spomenka, Izganjanje hudiča: "primer prof. Vilčnik", *Nova revija* 8, 1989, str. 1287–1318.

Perko, France, Marksizem v šoli, *Družina*, 18. 11. 1979, str. 7–8.

Razpeti med šolo, družino in cerkev, *Družina*, 19. 11. 1978, str. 3.

Strmčnik, France, Marksistična izhodišča osnovne šole, *Naši razgledi*, 15. 9. 1978, str. 483–484.

Tiskani viri

Janžekovič, Janez: Verni učitelj v naši šoli. *Vera in svoboda. Zbornik predavanj s teološkega tečaja za študente in izobražence o aktualnih temah 1977–78*. Ljubljana, 1978, str. 185–200.

Lenin, Vladimir Il'ič, Socializem in religija. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1949. Sedmi kongres ZKJ. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1958.

Literatura

- Alexander, Stella Church and State in Yugoslavia since 1945. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Buchenau, Klaus, What Went Wrong? Church-State Relations in Socialist Yugoslavia. *Nationalities Papers* 33, 2005, str. 547–567.
- Ćimić, Esad, Dogma i sloboda. Beograd, Književne novine, 1985.
- Froggatt, Michael, Renouncing Dogma, Teaching Utopia: Science in Schools under Khrushchev. *The Dilemmas of de-Stalinization: Negotiating Cultural and Social Change in the Khrushchev Era*. London, New York: Routledge, 2006, str. 250–266.
- Fuček, Marko, Konsolidacija jugoslavanskoga socijalizma. *Časopis za suvremenu povijest* 3, 2014, str. 515–534.
- Kodelja, Zdenko, Laična šola: pro et contra. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995.
- Kukoč, Mislav, Problem religije u hrvatskoj marksističkoj filozofiji. *Religija i sloboda. Prilog »socioreligijskoj karti Hrvatske*. Split, 1993, str. 67–82.
- Gabrič, Aleš, Oblast in katoliško šolstvo na slovenskem po letu 1945. *Sto let Zavoda sv. Stanislava*. Ljubljana, 2005, str. 207–226.
- Gabrič, Aleš, Katolištvo, socializem in netolerantnost. *Šolska kronika* 2, 2008, str. 229–245.
- Grgič, Jožica, Odnosi med Vatikanom in Jugoslavijo po letu 1960 Ljubljana: Delavska enotnost, 1983.
- Luehrmann, Sonja, Secularism Soviet Style: Teaching Atheism and Religion in a Volga Republic. Bloomington: Indiana University Press, 2011.
- Mojzes, Paul, Religious Liberty in Eastern Europe and the USSR. Before and after the Great Transformation. Boulder: East European Monographs, 1992.
- Ramšak, Jure, Restavracija diktature proletariata?: Politične, gospodarske in družbene posledice obračuna s partijskim "liberalizmom" v Sloveniji. *Pirjevčev zbornik: poti zgodovine med severnim Jadranom, srednjo in vzhodno Evropo*. Koper, 2011, str. 513–531.
- Ramšak, Jure, Neutral, Atheist, or Antitheist? School as an Ideological Battlefield in the Late-Socialist Slovenia. *Journal of Church & State* 4, 2016, str. 91–109.
- Repe, Božo, »Liberalizem« v Sloveniji. Ljubljana: RO ZZB NOV Slovenije, 1992.
- Režek, Mateja, Med resničnostjo in iluzijo: slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem (1948–1958). Ljubljana: Modrijan, 2005, str. 97.
- Roter, Zdenko, Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji 1945–1976. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1976.
- Roter, Zdenko, Konec nekega obdobja (odnosov med katoliško cerkvijo in državo v Sloveniji). *Teorija in praksa* 27, 1990, str. 265–276.
- Roter, Zdenko, Padle maske. Od partizanskih sanj do novih dni. Ljubljana: Sever & Sever, 2013.
- Šuštar, Branko, Verouk v šoli 1945–1952. Odnos oblasti do pouka verouka na ljubljanskih šolah. *Sodobna pedagogika* 5/6, 7/8, 1991, str. 269–287; 399–411.
- Zrinščak, Siniša, Odnos Crkve i države u Hrvatskoj od 1945. do 1990. godine. *Religija i sloboda. Prilog »socioreligijskoj karti Hrvatske*. Split, 1993, str. 107–126.

*Zusammenfassung****Die Lage der gläubigen Lehrer in der sozialistischen Schule in den siebziger Jahren******Jure Ramšak***

Im Rahmen des problematischen Verhältnisses von Religion und dem sozialistischen System, wie wir es in Jugoslawien kannten, wurde die Frage über die Lage der gläubigen Lehrer bereits in der frühen Nachkriegszeit aufgesetzt und in den siebziger Jahren wieder in den Vordergrund gerückt, als die Forderungen nach dem marxistischen Schulunterricht verschärft wurden. Zu dieser Zeit gab es in den höchsten politischen Foren, in der SZDL und in der Presse eine scharfe Polemik, in der marxistische Theoretiker und politische Spitzenvertreter (M. Kučan, F. Šetinc) auf der einen Seite und angesehene Theologen (F. Perko, V. Grmič, J. Janžekovič) auf der anderen Seite beteiligt wurden. Später wurde auch die entstehende intellektuelle Opposition in die Polemik einbezogen.

Auf der Grundlage der Archivquellen der Parteiorgane, SZDL und der damaligen Zeitungen analysiert der Beitrag zunächst auf theoretischer Ebene das beharren auf dem leninistischen Bildungskonzept, der nicht den Prinzipien der Selbstverwaltung entsprach und ein großes Demokratiedefizit aufwies, wie von den Vertretern des RKK und einigen dialogisch orientierten Religionssoziologen betont wurde.

Anschließend ist ein Versuch der politischen Formulierung der Lage und Rechte von gläubigen Lehrern in der öffentlichen Schule auf Grundlage der erwähnten ideologischen Annahme dargestellt, der aber trotzdem im Geiste des späten jugoslawischen Sozialismus die Gläubigen in die Arten von Unterstützern der Selbstverwaltung aufzunehmen versuchte.